

Multilingvālais mikslis diasporā: latviešu valoda mijiedarbībā ar vācu valodu

Multilingual language mixing in the diaspora: Latvian in contact with German

Sarmīte Trūpa

Ziemeļeiropas un Baltijas valstu valodu nodaļa
Johannesa Gūtenberga Maincas universitāte
Jakob-Welder Weg 18, 55128 Mainz, Germany
E-pasts: trupa@uni-mainz.de

Raksta pamatā ir 15 kvalitatīvo interviju dati, kas iegūti 2021. gada sākumā, aptaujājot Vācijā dzīvojošus latviešu emigrantus, t. s. jauno diasporu, kura veidojusies pēdējo trīsdesmit gadu laikā. Interviju mērķis bija noskaidrot latviešu jaunās diasporas, kas dzīvo ārpus Latvijas, lingvistisko attieksmi un uzvedību. Raksts vēlīts atsevišķu aspektu iztirzāšanai, kas saistīti ar valodas koda maiņu (*code-switching*), koda jaukšanu (*code-mixing*) un koda variēšanu (*translanguaging*). Sevišķi bieži šīs parādības novērojamas tieši diasporā dzīvojošo savstarpējā komunikācijā, jo kopiena ikdienā lieto vismaz divas valodas – dzimto, ģimenes, resp., mājas, valodu (latviešu valoda) un dominējošo vides valodu (vācu valoda). Atkarībā no aptaujāto personu vecuma un valodu un kultūru pieredzes šī procesā var būt iesaistīta arī krievu, angļu vai vēl kāda cita valoda.

Atslēgvārdi: diaspora; valodas koda maiņa; koda jaukšana; koda variēšana; lingvistiskā attieksme; multilingvisms.

Virspusēji raugoties, varētu šķist, ka tikai mūsdienu globalizācijas un migrācijas rezultātā pasaule ir kļuvusi multilingvāla, tomēr daudzvalodīgi cilvēki un valodu kontakti – sevišķi pilsētvidē vai robežreģionos – ir eksistējuši jau kopš civilizācijas pirmsākumiem. Arī Latvijas vēsture rāda, ka valodu kontakti (un līdz ar to arī valodu konflikti) ir gadsimtiem seni, tomēr vienlaikus arī mainīgi. Noteiktos laikposmos latviešu valodu ir stipri ietekmējusi un arī apdraudējusi gan vācu, gan krievu valoda; savukārt pēdējās desmitgadēs visā pasaulē strauji pieaug angļu valodas nozīme. Multilingvismu sevišķi veicinājusi karu, kā arī dažādu politisku un ekonomisku krīžu izraisīta migrācija, kura visbiežāk notiek viļņveidīgi.

Arī latvieši Vācijā kā atsevišķa kopiena (pirmais vilnis) kļuva pamanāmi pēc Otrā pasaules kara. Šo grupu, kas bija devusies trimdā, bēgot no padomju represijām, kā arī viņu pēcnācējus pierasts dēvēt par trimdiniekiem jeb t. s. veco diasporu pretstatā jaunajai diasporai, kura veidojusies pēdējo trīsdesmit gadu laikā. Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu 1991. gadā un brīvas pārvietošanās iespējām, bet jo sevišķi ekonomiskās krīzes iespaidā kopš 2008. gada uz citām valstīm, tostarp arī Vāciju, ir emigrējis liels skaits latviešu valodas runātāju. Kopš 2011. gada, kad Latvijas valstspiederīgajiem kļuva brīvi pieejams Vācijas darba tirgus, latviešu kopiena Vācijā ir nemitīgi augusi. 2019. gada nogalē Vācijā dzīvoja gandrīz 40 tūkstoši Latvijas valstspiederīgo (Destatis 2020). Precīzi gan nav zināms, cik no uzskaitītajām personām latviešu valoda ir dzimtā, jo Vācijas federālā statistikas dienesta datus iekļauti arī no Latvijas uz Vāciju izceļojušie citu etnisko grupu pārstāvji, savukārt tie latvieši, kuriem ir Vācijas (dubult)pilsonība, te netiek uzskaitīti.

Migrācijas ietekmē ļoti spēcīgi mainās valoda, vērojami nemitīgi konverģences un diverģences procesi. Raksta mērķis ir skatīt latviešu valodas situāciju jaunajā diasporā mijiedarbībā ar vācu valodu. Jaunajās mītnes zemēs dzimto valodu ir iespējams saglabāt, tomēr tās funkcijas ir ierobežotas – ārpus Latvijas latviešu valoda kļūst galvenokārt tikai par saziņas valodu ģimenē vai kopienas iekšienē. Līdzās dzimtajai valodai diasporā dzīvojošo ikdienā vairāk vai mazāk lielu lomu ieņem mītnes zemes valoda (šīnī pētījumā – vācu valoda). Tomēr latviešu jaunajai diasporai bieži ir arī citu valodu pieredze un – atkarībā no vecuma, paziņu loka vai, piem., darbavietas – diasporas ikdienā klātesoša var būt arī krievu, angļu vai kāda cita valoda:

- (1) *Man ir krievu DRUŽKAS¹, ar savām lietuvietēm mēs arī vienmēr krieviski esam runājušas. [...] Es te BUKĒJU² tagad ONLINE³ kursus, ļoti daudz kur figurē angļu valoda kā otrā valoda. (P05S1993⁴)*
- (2) *Vācijā dzīvojot, es lietoju – darbā angļu valodu, darbā man viss [ir] angļu valodā. Tad man pāri ielai dzīvo kaimiņiene, [...] man jaunākā meita ar viņas meitu [ir] labākās draudzenes, un mums ir ļoti ciešs kontakts arī [...]. Tad tur mums komunikācija notiek krievu valodā. Vācu valodu es lietoju nu tikai, kad es, pieņemsim, eju, nu veikalā, kad man tur jāzvana, kaut kādu TERMINU⁵ jāsarunā, nu, ar kaimiņiem. Tas ir tas, kur es lietoju vācu valodu. (P10S2000)*

Šeit un turpmāk rakstā izmantoti kvalitatīvie dati no 15 apmēram stundu ilgām daļēji strukturētām intervijām, kuras tika veiktas 2021. gada februārī un martā, aptaujājot 30–50 gadus vecus pirmās paaudzes emigrantus, kuri dzimuši un uzauguši Latvijā un par savu dzimto valodu uzskata latviešu valodu. Visi respondenti emigrējuši no Latvijas jau pieaugušā vecumā pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā. Respondentu mītnes zeme vismaz pēdējos trīs gadus ir Vācija. Respondenti ir no dažādiem Vācijas

¹ Kriev. *podruga, podružka* ‘draudzene’.

² Angl. *to book* ‘rezervēt, pierakstīties’.

³ Angl. ‘tiešsaiste’.

⁴ Ar P01-P15 te un turpmāk norādīts intervijas kārtas numurs, ar S vai V – intervējamās personas dzimums, kam seko gadskaitlis, kad respondents emigrējis no Latvijas.

⁵ Vāc. *Termin* ‘pieraksts, sarunāts ierašanās laiks (piem., pie ārsta)’.

reģioniem – gan no t. s. latviešu centriem (Minsteres, Štutgartes, Bonnas, Ķelnes, Minhenes, Frankfurtes), gan arī no vietām, kur latviešu kopienas tuvumā nav. Lai gan piedalīties pētījumā tika aicināti latvieši no visas Vācijas, diemžēl intervijai neatsaucās neviens no valsts austrumiem. Jau pēc aptaujas mērķa ieskicēšanas un dažiem ievad-jautājumiem bija jūtama emocionāla saikne starp intervijas dalībniekiem. Gandrīz visas sarunas noritēja atbrīvotā gaisotnē, ko, iespējams, sekmēja piederība vienai kopienai, kā arī respondentu interese par apspriežamajām tēmām.

Pārceļoties uz dzīvi citā valstī, gan objektīvu, gan subjektīvu iemeslu dēļ mai-nās dzimtā valoda, rodas nepieciešamība apgūt un ikdienā lietot jauno vides, resp., vairākuma, valodu (*community language, majority language*; vāc. *Mehrheitssprache*). Nupat citētajos piemēros (1) un (2) redzams, ka stāstījumā par savu valodu pieredzi aptaujātās personas ļauj brīvi ieplūst pa kādam citas valodas vārdam (runājot par krievu valodu – *družkas*, angļu valodu – *bukēju, online*, vācu valodu – *termins*).

Daudzvalodīgu cilvēku ikdienā un jo sevišķi diasporā divu vai vairāku valodu pamīšus lietošana vienā saziņas aktā viena un tā paša runātāja izpildījumā ir visnotaļ pierasta valodas prakse. Spēju brīvi pāriet no vienas valodas uz otru, mainoties komu-nikācijas dalībniekiem, situācijai vai tēmai, lingvistikā apzīmē kā valodas koda maiņu (*code-switching*), reizēm arī koda jaukšanu (*code-mixing*) (piem., Riehl 2004, 19–20), taču ar līdzīgu vai tuvu nozīmi var tikt lietoti arī citi termini, piem., valodu jaukšana (*language mixing*), hibrīdvaloda (*mixed language*), bilingvāla runa (*bilingual speech*), valodas iespraudumi (*language insertion*) (Schendl 2021, 16–17).

Multilingvālā vidē ir ierasts izmantot visu sev pieejamo valodu repertuāru, tāpēc jāpiemin vēl viens aizvien plašāk lietots termins *translanguaging*, ko latviski varētu tulkot kā „vairāku valodu pamīšus lietojums jeb kodu variēšana” (Lazdiņa 2019, 111). Šāds vienlaicīgs vairāku valodu lietojums bieži raksturīgs sarunām neoficiālā vidē, kur visām iesaistītajām personām ir līdzīga komunikatīvā pieredze. Valodas koda pārslēgšana te var notikt gan atsevišķu leksēmu vai frāžu, gan veselu diskursu līmenī, „lai precīzi atdarinātu kādu runas aktu, citētu, lai izmantotu citu valodu kā stilistisko marķieri u. tml.” (Lazdiņa 2019, 111).

Kaut arī multilingvālā vidē valodas koda maiņa ir sena un ikdienišķa parādība, intensīvāka izpēte sākās vien 20. gs. 60.–70. gados (Glaser et al. 2021, 2). Zinātniskajā literatūrā koda maiņa tiek aplūkota no dažādiem skatpunktiem – gan kā diskursa strātēģija sarunas strukturēšanai (piem., Auer, Eastman 2010), gan kā psiholingvistiska parādība (piem., Clyne 2003). Saistībā ar multilingvisma pētījumiem un koda maiņu kā līdzekli diskursa veidošanā sevišķi izceļams amerikāņu sociolingvists un antropologs Džons Gumpercs (*John Gumperz*), kurš to uzskata par nozīmīgu multilingvisma izpausmi, kas runātājam dod iespēju lietot visu savu valodas repertuāru (piem., Gumperz 1982). Šinī rakstā mēģināts paskatīties uz valodas koda maiņu kā uz dis-kursa līdzekli, kā arī uz valodas lietotāja izvēlēm, ko ietekmē gan sarunbiedrs, gan sarunas situācija, gan tēma.

Sākotnēji koda pārslēgšana tika saistīta galvenokārt ar nepietiekamām zināšanām kādā no runas aktā lietotajām valodām, bet jaunākos pētījumos arvien skaidrāk iezī-mējas, ka – tieši pretēji – multilingvālā vidē pāreja no vienas valodas uz otru notiek dabiski un drīzāk liecina par indivīda kompetenci divās vai vairākās valodās, kā arī

signalizē, ka saruna notiek atbrīvotā vidē, kur vārdu izvēli ietekmē vispārējais konteksts (piem., Maher 2017, 70). Kā virsējediens, lai apzīmētu divu vai vairāku valodu līdzās būšanu un paralēlu lietošanu viena komunikatīvā akta, vienas runas situācijas ietvaros, turpmāk rakstā galvenokārt izmantots termins *koda maiņa*.

Valodas koda maiņu, resp., variēšanu, var motivēt dažādi iekšēji un ārēji gan objektīvi, gan subjektīvi faktori, kā arī runātāju lingvistiskā attieksme un uzvedība. Jo brīvāka atmosfēra un labākas abu (vairāku) valodu zināšanas, jo bilingvāli (multilingvāli) runātāji paši var pat nepamanīt pārslēgšanos uz citu valodas kodu. Par bilingvu vai multilingvu uzskatāma persona, kura ikdienā pastāvīgi lieto divas vai vairākas valodas (Grosjean 2008, 10). Koda maiņu nereti nosaka ārējie apstākļi, kad runas akta dalībnieki apzināti izvēlas nomainīt valodu, piem., lai iesaistītu sarunā citas valodas kopienas pārstāvi vai – tieši pretēji – viņu izslēgtu:

- (3) *Nu, piemēram, mēs ar māsu esam, [...] un ir kaut kāda, piemēram, vācu meitene. Nu nebūs tā, ka es visu laiku ar māsu runāšu latviski. Jo nu tas nav tomēr [pieklājīgi]. Es zinu, ka vācieši domā, ka mēs kaut ko sliktu tad runājam. Es tieši tāpat īstenībā padomātu, tāpēc tur gan es izvairos latviski runāt. Es mēģinu tomēr vāciski runāt un stāstīt. (P06S2012)*
- (4) *Nu, es vienmēr skatos, kur it tā HÖFLICHKEITSGRENZE⁶, ja. Jo, ja es aizeju pie bērnu ārsta, piemēram, ja – kā saka, ar tiem bērniem, viņa klātbūtnē – ja es viņiem kaut ko personīgu saku [...], es turpinu latviski, es nepāreju ar viņiem [uz vācu valodu]. Bet, ja ir kaut kas, ko arī ārstam [nepieciešams zināt], ir vienkārši nepieklājīgi, tā kā es viņam aiz muguras tagad kaut ko saku. Es, protams, ka pāreju uz vācu valodu. (P05S1993)*

Individuālais multilingvisms ir plaši izplatīts ne tikai diasporā, bet arī Latvijā, kur kontaktvalodu ietekmē vērojams daudz atkāpju no dzimtās valodas normām, tiek lietoti dažādi leksiski un semantiski aizguvumi (sevišķi no krievu vai angļu valodas). Latvieši Vācijā, savukārt, aktīvāk izmanto no vācu valodas aizgūtus vārdus, kas atrodami jau 19. gs. latviešu valodā (*stelle*, *auslenders*, *bode*, *švunks* u. c.), bet klāt nākuši arī citi dažādu ikdienišķu reāliju apzīmējumi (*autobānis*⁷, *kroicungs*⁸, *kraizelis*⁹, *brecele*¹⁰ u. tml.). Šādu izvēli bieži nosaka tas, ka vācu valodas vārds tā lietotājam kaut kādā ziņā ir šķītis vai nu precīzāks, vai īsāks, vai labskanīgāks. Valodas kods dažreiz tiek mainīts arī, lai izvairītos no kļūdām vai domāšanas pauzēm.

- (5) *Tagad ir tā, ka es bieži vien [...] nezinu, kā iztulkot konkrēti. Tāda vācu valodas sajūta ir; valodas izjūta ir radusies, un tev nāk prātā vācu vārdi, kurus tu nevari precīzi iztulkot latviski. Kuriem ir tāds foršs, tā nozīme vācu. Tu saproti, bet tu latviski viņu nevari iztulkot. (P06S2012)*

⁶ Vāc. 'pieklājības robeža'.

⁷ Vāc. *Autobahn* 'autostrāde, automaģistrāle'.

⁸ Vāc. *Kreuzung* 'krustojums'.

⁹ Vāc. *Kreisel* 'apļveida krustojums'.

¹⁰ Vāc. *Brezel* 'sāļš kliņģeris'.

Tomēr koda maiņu var motivēt arī diasporai raksturīga, kopīga komunikatīvā pieredze. Vairāki respondenti min ikdienā ierastus vārdus vai frāzes, kuru nozīme diasporā visiem ir ļoti saprotama, bet Latvijā pavisam sveša:

- (6) *FERTRĀGS*¹¹, *TERMIŅŠ*¹². (P02S2009)
- (7) *TERMIŅŠ*. *Nu jā, ko Latvijā neviens nelieto.* (P03V2009)
- (8) *Piemēram, šodien es... man vajadzēja pateikt: „Tev ceturtdien ir ārsta...”* [...] *Nu, vāciski saka „Termin”, anglicki saka „appointment”, un es pēkšņi pati tā: „Tev ceturtdien ir ārsta TERMIŅŠ.”* [...] *Un kāpēc es to daru? Tāpēc, ka man dažkārt liekas, ka tā ir ātrāk un vieglāk. Priekš manis.* (P10S2000)
- (9) [...] *vecākā meita, šeit kad viņa pārcēlās, viņai bija 17 gadi, viņai [...] neatzina to, ka viņa jau ir desmit klases pabeigusi. Viņa vēl dabūja atsēdēt vēl divus gadus tajā REĀLSŪLĒ*¹³. (P09S2012)

Tāpat diasporā it kā jaunu elpu iegūst latviešu sarunvalodā sen iesakņojušies un literārajā valodā par nevēlamiem atzīti aizguvumi no vācu valodas. Par piemēru te varētu kalpot no vācu valodas *bisschen* ‘mazliet, nedaudz, drusku’ aizgūtie vārdi *bišku* un *bišķiņ*. Attiecīgie latviešu literārās valodas ekvivalenti diasporā tiek lietoti krietni retāk (sk. 1. tabulu). Jāpiebilst, ka respondents P04V2018, kurš savā stāstījumā izlīdzas bez *bišku* / *bišķiņ*, Vācijā dzīvo salīdzinoši neilgi (intervijas brīdī trīs gadus), bez tam viņam ir vājas vācu valodas zināšanas un ikdienā maz kontaktu ar vāciešiem.

	<i>bišku / bišķiņ</i>	<i>mazliet</i>	<i>nedaudz</i>
P02S2009	1	3	–
P04V2018	–	4	–
P05S1993	7	–	–
P06S2012	1	–	2
P07S2004	5	–	–
P08S2014	3	–	1
P10S2000	2	–	1
P11S2007	2	1	–
P12S2002	3	4	–
P13S2001	3	–	1
P14V2003	1	–	–
P15S2008	4	–	–
Kopā ¹⁴	32	12	5

1. tabula. Vārdu *bišku* / *bišķiņ* lietojuma biežums intervijās salīdzinājumā ar *mazliet* un *nedaudz*

¹¹ Vāc. *Vertrag* ‘līgums’.

¹² Vāc. *Termin* ‘pieraksts, sarunāts ierašanās laiks’.

¹³ Vāc. *Realschule* ‘reālskola’.

¹⁴ Trīs respondenti intervijas laikā netika lietojuši nevienu no šiem vārdiem.

Savukārt P05S1993, kura intervijā septiņas reizes lieto *bišku* vai *bišķiņ*, bet ne reizi *mazliet* vai *nedaudz*, dzīvo Vācijā kopš 1993. gada, kā arī viņas ikdienā un ģimenē dominējošā ir vācu valoda. Arī citi respondenti, kuri devuši priekšroku *bišku* vai *bišķiņ* (P07S2004, P13S2001, P15S2008), pieder grupai, kurai ikdienā ir intensīvs kontakts ar vācu valodu. Tādējādi jāsecina, ka par diasporas valodas pastāvīgu sastāvdaļu kļūst pirmkārt tie aizguvumi no vācu valodas, kuri ir sastopami un saprotami arī Latvijā (*bišku*, *štelle*, *beķeris*) vai arī līdzinās latviešu vārdiem (*termiņš*), kaut arī ar svešu nozīmi.

Tā kā visi respondenti ir dzimuši, uzauguši un pamatizglītību ieguvuši Latvijā, izceļojot viņiem jau ir bijušas noturīgas dzimtās latviešu valodas zināšanas, kas varētu būt pamatojums tam, ka intervijās tiek lietots samērā daudz aizguvumu no vācu valodas, tomēr tie parādās galvenokārt tikai kā atsevišķi vārdi, bet ne veseli teikumi vai diskursi (izņemot citātus vai piemērus). Pavisam cita aina paveras, kad šie paši respondenti stāsta par savu pieredzi ar jauno paaudzi, kura ir uzaugusi Vācijā. Valodas koda nemītīga pārslēgšana te reizēm var radīt pat grūtības saprasties:

- (10) *Mums ir ļoti interesants tāds kontakts ar vienu meitenīti. [...] Abi vecāki runā latviski. Viņai ar draugiem gan viss kontakts ir vāciski. Bet tad, kad es ar viņu sāku runāt, es saprotu, ka viņa ir attīstījusi trešo valodu. Ja, piemēram, es nesaprastu vācu valodu un latviešu valodu, – vispār nevar saprast, ko viņa saka. Viņa visu ļoti ātri runā, un katrs vārds ir vai nu vācu, vai nu latviešu valodā, vai arī viens vārds kopā un ar kaut kādu mistisku galotni beigās.* (P02S2009)

Koda jaukšana no koda maiņas atšķiras ar to, ka pirmajā gadījumā runātājs saziņas akta laikā nomaina valodu drīzāk neapzināti, kamēr otrajā gadījumā tā ir apzināta pāreja no vienas valodas uz otru (Miccio et al. 2009, 242). Koda jaukšana galvenokārt konstatējama bērniem valodas apguves procesa laikā, par ko liecina arī diasporā dzīvojošu latviešu vecāku stāsti:

- (11) *Viņa [meita] atnāca no bērnudārza, viņa vienā teikumā pateica trīs valodas. Bija tā: „Mammu, KANNST DU BITTE MEIN¹⁵ JACKET¹⁶ apģērbt”?* (P10S2000)
- (12) *No rīta [kaut] kas bija par somiņu, kaut kāda runa bija. Vai tu gribi SUMOČKU¹⁷, ja? Nu tas tā apmēram, saproti, – viens vārds tāds, otrs tāds.* (P04V2018)

Funkcionālu, situatīvu motivētu koda maiņu ietekmē konkrētā situācija, kā arī sarunas tēma. Diasporā bērni un jaunieši mēdz vai nu pilnībā pārslēgties no latviešu uz vācu valodu, vai arī kombinēt abu valodu vārdus, sevišķi, ja runa ir par tēmām, kas saistītas ar skolu, mācību priekšmetiem, vienaudžiem, vāciski lasītām grāmatām u. tml. Taču arī pieaugušie, runājot par savu profesionālo darbību vai izglītību, kura iegūta ārpus Latvijas, bieži variē valodas kodu.

¹⁵ Vāc. ‘Vai tu vari, lūdzu, manu...?’.

¹⁶ Angl. ‘jaka’.

¹⁷ Kriev. *sumochka* ‘somiņa’. (Meitene draudzējas ar krievu bērniem, kas dzīvo kaimiņos.)

- (13) *Ja es ar vecāko puiku par savu darbu runāju, tad – tā darba valoda man ir vācu valoda – un tad es iemetu kaut kādu vācu vārdu. Jo es nezinu ātrumā vienkārši to latvisko apzīmējumu. Un viņiem [bērniem] ir līdzīgi. Ja viņi ātri runā, tad viņi met iekšā tos vācu vārdus dažreiz. Un es arī skatos pēc situācijas, vai tajā brīdī es gribu labot vai nē. Bet, ja viņi piedomā, tad viņi to nedara. Un, teiksim, kad mēs esam Latvijā, tad viņi, protams, to nedara, jo viņi saprot, ka tur neviens neko nesapratīs. (P12S2002)*
- (14) *Es birojā strādāju. BÜRO-KAUFFRAU¹⁸. (P07S2004)*
- (15) *[..] es strādāju FOLKSHOHSÜLĒ¹⁹, ja. Birojā. (P02S2009)*
- (16) *Un divi gadi [..] jurisprudencē, ZWEITSTUDIUM²⁰. (P05S1993)*

Bez tam vietvārdi, personvārdi, citi īpašvārdi diasporā vai nu vispār netiek latviskoti, vai arī tiek izrunāti tuvāk oriģinālvalodai, nevis latviešu literārās valodas tradīcijai, piem.:

- (17) *Pirms gadiem mēs bijām uz pāris nodarbībām te, Bērzainē, FRAIBURGĀ²¹ [..]. (P07S2004)*
- (18) *Nu četras, piecas mēs tādas meitenes tieši plus mīnus vienādos gados, tā sagadījies, te ap ROITLINGENT²². (P13S2001)*
- (19) *Viņa atrodas WESSELING. Noteikti tu zini, kur WESSELING ir. (P15S2008)*

Tāpat tie respondenti, kuru ikdienā (darbā un arī ģimenē) dominējošā ir vācu valoda, netulkotā veidā mēdz pārņemt kādus Vācijā plaši zināmus apzīmējumus, frazeoloģismus, filmu nosaukumus u. tml.

- (20) *Jo mans vīrs ir [..] DEUTSCHSTÄMMIG²³. (P13S2001)*
- (21) *Līdz ar to pēc trijiem GLORREICHE JAHRE²⁴, ja, krievu skoliņā [..] mēs vienkārši padevāmies. (P05S1993)*

Tomēr daudz biežāk ir vērojams, ka ar dažādu afiksu un fleksiju palīdzību vācu valodas vārdi tiek pielāgoti latviešu valodas sistēmai. To dara gan pieaugušie, gan jo īpaši kreatīvi te izpaužas bērni. Piemēros (22) un (23) redzams, ka jaunajai paaudzei ir intuitīva vēlme lietot arī latviešu valodai raksturīgos deminutīvus, atvasinot vācu vārdus ar sufiksiem *-iņ-* un *-īt-*.

- (22) *Ir vēl pāris [vārdu], ko viņi [meita un dēls] pārlatvisko, kaut kādas galotnes pieliek [..]. FLAŠIŅA²⁵, piemēram. (P06S2012)*

¹⁸ Vāc. 'biroja darbiniece'.

¹⁹ Vāc. *Volkshochschule* 'tautas augstskola'.

²⁰ Vāc. 'otra augstākā izglītība'.

²¹ Vāc. *Freiburg*, latv. *Freiburga*.

²² Vāc. *Reutlingen*, latv. *Reitlingene*.

²³ Vāc. 'vāciskas izcelsmes'.

²⁴ Vāc. 'slavas pilni gadi'. Ar *glorreiche Jahre* apzīmē 30 ekonomiskās izaugsmes gadus pēc Otrā pasaules kara.

²⁵ Vāc. *Flasche* 'pudele'.

- (23) *Viņiem [meitai un dēlam] ir kaut kādreiz tie vārdi, kad viņi izdomā tiešām paši savu vārdu [..]. Nu, piemēram, ieliec to HULLĪTĒ²⁶ iekšā. (P02S2009)*
- (24) *Viņš [dēls] man pateica vienu teikumu vienreiz: „Es lasīju vienu grāmatu par vienu HEKSP²⁷, kas FERCAUBERĒJA²⁸ vienu par ŠVAINI²⁹”. (P12S2002)*

Piemērā (24) redzams tiešs izlasītās grāmatas iespaids uz bērna valodu. P12S2002 gan piebilst, ka šādi dēls runā reti un tikai Vācijā, bet, šķērsojot Latvijas robežu, „viņam [ir] klikšķis [..] un beidzas šitas te”. Arī citi vecāki ir novērojuši, ka, sazinoties, piem., ar vecvecākiem Latvijā, bilingvāli bērni tomēr cenšas runāt pēc iespējas tikai latviski. Tas liek domāt, ka (vismaz daļēji) viņi spēj nošķirt abu valodu robežu, kā arī seko sociālajiem noteikumiem, t. i., bilingvāli bērni lieto koda maiņu tikai tad, ja zina, ka sarunbiedrs saprot „citu” valodu. Turklāt, ja tiek prasīts kāda vārda paskaidrojums, viņi uzreiz zina, ka ir izmantojuši nepareizo kodu.

- (25) *Mūsu vecmāmiņas ir abas izbijušas skolotājas, ja. [..] Tur nav tik viegli iespraust kādu vācu vārdu, ja. Tur arī tiek izlabots, ja. Un tevi nosauc par kārklu vācieti. Un tad ir drausmīga traģēdija. (P02S2009)*

Pirmās paaudzes emigranti no vācu valodas pārņem galvenokārt atsevišķas leksēmas un pielāgo tās latviešu valodai, bet bērni un jaunieši, kuri izglītību ieguvuši ārpus Latvijas, kontaktvalodas iespaidā pārņem arī sintaksi. Piemērā (24) skaitļa vārds *viens* nepārprotami veic nenoteiktā artikula funkciju, līdzīgi kā vācu valodas *ein*. Savukārt P08S2014 stāsta par to, kā meita savā latviešu valodā ir ieviesusi vācu valodā plaši izmantoto partikulu *doch* ‘tomēr, taču’:

- (26) *Un tad [..], piemēram, kā viņa [meita] ir pārtulkojusi to vācu DOCH. Nu, viņa jau nesaka: „Nē”, viņa vienmēr saka: „Gan”. (P08S2014)*

Jaunā paaudze mēdz šo *doch*, kam vācu valodā ir vairākas nozīmes (tas var būt arī adverbs un konjunkcija), tulkot latviski burtiski (tikai kā *gan*) un lietot kā pretēju atbildi uz (parasti) negatīvi formulētu jautājumu vai apgalvojumu situācijās, kur latviešu valodā blakus vajadzētu atrasties vēl kādam vārdam (*jā gan, gribu gan, ir gan* (sk. 2. tabulu) u. tml.).

<i>Das stimmt nicht! – Doch!</i>	‘Tā tas nav! – Ir gan!’
<i>Gehst du? – Doch.</i>	‘Vai tu iesi? – Jā. (Iešu gan.)’
<i>Du willst wohl nicht? – Doch, doch.</i>	‘Tu laikam negribi? – Gribu gan.’
<i>Ist keiner da? – Doch, doch.</i>	‘Vai te neviena nav? – Ir gan.’

2. tabula. Piemēri ar *doch* vācu valodā un to tulkojums latviski

²⁶ Vāc. *Hülle* ‘apvalks’, (plastmasas) apvākojums, ‘kabatiņa’.

²⁷ Vāc. *Hexe* ‘ragana’.

²⁸ Vāc. *verzaubern* ‘noburt’.

²⁹ Vāc. *Schwein* ‘cūka’.

Valodas koda izvēlē svarīga ietekme ir tam, vai komunikatīvais akts notiek formālā vidē vai tā ir drīzāk privāta saruna, kā arī tas, vai runātājs vēlas akcentēt savu diasporas identitāti. Tā, piem., interviju ar P05S1993 varētu raksturot kā neformālu, draudzīgu sarunu, līdz ar to valodas koda maiņu ar zināmu regularitāti varēja vērot visas intervijas laikā. Tā kā respondente ikdienā darbojas gan kā tulce, gan kā latviešu valodas skolotāja, vācu vārdu iestarpināšana – *anstrengend*, *fließend* (27) – nevarētu būt skaidrojama kā attiecīgā vārda nezināšana latviešu valodā. Visticamāk, tie lietoti, lai izteiktos lakoniskāk, precīzāk, kā arī tāpēc, ka abas sarunā iesaistītās personas vieno piederība diasporai.

- (27) *Un bērniem, maniem bērniem runāt latviski ir tikpat ANSTRENGEND³⁰ kā man franciski toreiz. Un to es tikai sapratu daudz vēlāk. Viņiem ir jāsaspringst. Viņi nekad to nav paši no sevis praktizējuši dabīgā veidā. Un ar to pasīvo vien nepietiek, lai FLIESEND³¹ ar visām galotnēm, ar visu gramatiku viņi pielietotu [latviešu valodu]. (P05S1993)*

Draudzīgā atmosfērā risinājās arī saruna ar P14V2003, kurš turklāt brīžam vienā teikumā līdzās lietoja gan latviešu, gan vācu vārdus ar ļoti līdzīgu nozīmi. Piemērā (28) respondents izmanto koda maiņu, lai papildinātu, precizētu latviešu vārda *draugs* nozīmi.

- (28) *Viņš [dēls] tagad ievācās dzīvot pie viena drauga vai, nu jā, KUMPEĻA³², kas ir no Spānijas. (P14V2003)*

Taču šis nav vienīgais iemesls valodas koda maiņai. Kā atzīst P14V2003, viņš labprāt sajauc visu savu valodu repertuāru „pēc iespējas lielākā mikslī”. Uz jautājumu, kāpēc, tiek sniegta atbilde: „Aiz garlaicības”. Respondents pārvalda vairākas valodas un neslēpj, ka viņam patīk ar tām spēlēties.

- (29) *[..] darbā, kad ar kolēģi saraksties, tad ir labā prakse rakstīt, cik vien šķībi iespējams. Ar domu – ja kāds tevi lasa un noklausās, lai ar GOOGLE TRANSLATE būtu ļoti grūti attulkot. (P14V2003)*

Savukārt P11S2007 noliedz, ka pati praktizētu valodas koda maiņu. Respondentei ir svarīgi „runāt latviski bez akcenta un bez diasporas piesītienu”, ko varētu skaidrot ar viņas profesionālo interesi par latviešu valodu. Vācu valoda intervijā tika lietota galvenokārt tikai kā papildu informācija, citējot vai ilustrējot kādu situāciju, kā, piem., stāstot par valodu lietošanu ģimenē:

- (30) *Es runāju latviski UND DANN WIEDERHOLE ICH DAS GLEICH AUF DEUTSCH³³. Pilnīgi identiski: Stella, mēs iesim tagad pārģērbties. STELLA, DU KOMMST JETZT MIT UND ZIEHST DICH UM³⁴. [..] Ja man liekas, ka mani nesaprata, tad*

³⁰ Vāc. ‘nogurdinošs, ar piepūli saistīts’.

³¹ Vāc. ‘tekoši, plūstoši, veikli’.

³² Vāc. *Kumpel* ‘draugs, labs biedrs’.

³³ Vāc. ‘un tad es atkārtēju to tūlīt vāciski’.

³⁴ Vāc. ‘Stella, tu nāksi tagad līdzī un pārģērbsies’.

es laižu pa riņķi divvalodīgi, bet konsekventi divvalodīgi pa riņķi. Nevis teikuma vidū es pāreju uz vācu valodu un sāku baurēt vāciski. (P11S2007)

Arī P12S2002 ir izteikta lingvistiskā pašapziņa, kas it kā nepieļauj atkāpes no dzimtās valodas normām, kaut respondente atzīst, ka reizēm, ātri runājot, tomēr arī „īmetu kaut kādu vācu vārdu” (13).

(31) *Es arī pati esmu vienmēr pievērsusi uzmanību latviešu valodas gramatikai, un [...] es tomēr skatos, ka es pareizi runāju latviski, nevis maisu iekšā kaut kādus svešvārdus un nepareizas galotnes lietoju. (P12S2002)*

Gadu no gada Vācijā pieaugošā migrācija ir veicinājusi to, ka divvalodība vai daudzvalodība te sen vairs nav uzskatāma par izņēmumu, bet gan parastu parādību, kas savukārt nozīmē, ka latviešu emigranti var netraucēti lietot dzimto valodu. Līdzās tai tomēr ikdienā visbiežāk nepieciešama arī vācu valoda. Pateicoties savam bagātīgajam valodu repertuāram (visas aptaujātās personas runā vismaz trīs, bieži pat četras valodās), Vācijā dzīvojošajiem latviešiem ir iespēja brīvi mainīt valodas kodu, piemērojoties situācijai un sarunu biedriem, – sevišķi, ja abām pusēm ir līdzīgas valodu zināšanas un komunikatīvā pieredze.

Secinājumi

Lai gan dažkārt valodas koda maiņa tiek uztverta tikai kā paviršs runas veids vai tiek saistīta ar nepietiekamām prasmēm vienā no valodām, tomēr tā ir dabiska bilingvālu kopienai, pie kādām pieskaitāmi arī latvieši Vācijā, ikdienas sastāvdaļa. Koda pārslēgšana palīdz nodibināt zināmu tuvības pakāpi starp sarunbiedriem, izteikties emocionālāk. Pētījuma rezultāti liecina, ka valodas koda maiņa un koda variēšana sevišķi tiek praktizēta neformālā vidē un ikdienišķās situācijās, kur to ietekmē arī kopienas normas.

(32) *Tas ir tāds ieradums. Zinu, ka visi apkārt saprot tos vārdus, tāpēc arī lietoju. Kad aizbraucam uz Latviju, viss nostājas savās vietās un vācu vārdu vietā tiek lietoti latviešu vārdi. (P01V2009)*

Kā redzams piemērā (32), koda maiņu var iespaidot arī atrašanās vietas nomaiņšana. Runājot par koda variēšanu, uzsvars ir galvenokārt uz komunikatīvo aspektu, nevis uz atsevišķām valodām. Koda maiņu ietekmē gan situācija, gan tēma, piem., bērni un jaunieši, komunicējot savā starpā, kā arī par mācību priekšmetiem, bieži lieto „skolas valodu”, tāpat kā viņu vecāki, stāstot par savu darbu, mēdz iespraust vācu valodas vārdus.

Nobeigumā jāsecina, ka valodu koda maiņa tiek izmantota, lai padarītu komunikāciju efektīvāku, lai izteiktu niansētāku attieksmi un emocijas, izvēloties vārdus no lielāka vārdu kopuma, līdzīgi kā vienvalodīgiem cilvēkiem ir iespēja pārslēgties starp stiliem vai dialektiem. Un neapšaubāmi tā kalpo arī kā apliecinājums svešvalodu prasmēm – jo plašākas valodu zināšanas, jo cilvēkam šķiet pieņemamāk iekļaut savā runā vārdus no citām valodām.

Literatūra

1. Auer, Peter, Eastman, Carol M. 2010. Code-switching. *Society and Language Use*. Jaspers, Jürgen, Östman, Jan-Ola, Verschueren, Jef (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 84–112. <https://doi.org/10.1075/hoph.7>
2. Clyne, Michael G. 2003. *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S0047404506210054>
3. Destatis (Statistisches Bundesamt). 2020. *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit 2019. Ausländische Bevölkerung. Ergebnisse des Ausländerzentralregisters*. Pieejams: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Publikationen/Downloads-Migration/auslaend-bevoelkerung-2010200197004.pdf>
4. Glaser, Elvira, Prinz, Michael, Ptashnyk, Stefaniya. 2021. Historisches Codeswitching mit Deutsch: Eine Einleitung. *Historisches Codeswitching mit Deutsch. Multilinguale Praktiken in der Sprachgeschichte*. Glaser, Elvira, Prinz, Michael, Ptashnyk, Stefaniya (eds.). Berlin / Boston: De Gruyter, 1–11. <https://doi.org/10.1515/9783110752793>
5. Grosjean, François. 2008. *Studying Bilinguals*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1017/S0022226709990089>
6. Gumperz, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511611834>
7. Lazdiņa, Sanita. 2019. „Lai Wishful Thinking rezultātā būtu viena pilsēta”. Naratīvs par dzīvi starp diviem laikmetiem Valkas-Valgas dvīņu pilsētā. *Baltu filoloģija*. XXVIII (1), 107–122. <https://doi.org/10.22364/bf.28.1.03>
8. Maher, John Christopher. 2017. *Multilingualism. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1080/01434632.2021.1884939>
9. Miccio, Adele W., Hammer, Carol Scheffner, Rodríguez, Bárbara. 2009. Code-switching and language disorders in bilingual children. *The Cambridge handbook of linguistic code-switching*. Bullock, Barbara E. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 241–252. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511576331>
10. Riehl, Claudia Maria. 2004. *Sprachkontaktforschung. Eine Einführung*. Tübingen: Narr. <https://doi.org/10.7892/boris.121652>
11. Schendl, Herbert. 2021. Aspekte des Codeswitchings im mittelalterlichen England. *Historisches Codeswitching mit Deutsch. Multilinguale Praktiken in der Sprachgeschichte*. Glaser, Elvira, Prinz, Michael, Ptashnyk, Stefaniya (eds.). Berlin/Boston: De Gruyter, 13–36. <https://doi.org/10.1515/9783110752793>

Summary

Drawing on the data from fifteen semi-structured interviews with first-generation Latvian emigrants living in Germany, this article explores language attitudes and linguistic behaviour of the so called Latvian “new diaspora”, which has emerged over the last thirty years since Latvia regained its independence in 1991. In Germany, the number of Latvians has increased rapidly since 2011, when the country opened its labour market for immigrants from the new EU member states, including Latvia. Since then, according to the German Federal Statistical Office, the number of Latvian citizens in Germany has grown steadily reaching nearly 40 000 at the end of 2019.

This study explores the attitudes of first-generation Latvians in Germany towards code-switching, code-mixing, and translanguaging and how the interviewees engage in these practices themselves. Language or code alternation is a widespread phenomenon among

the people living in diaspora, because the diasporic community uses at least two languages in everyday life, i.e., native, family resp. home language (= Latvian language) and the dominant community language (= German language). Furthermore, depending on speakers' age and their exposure to different languages and cultures, code-switching practices among Latvians may in addition involve Russian, English or another language. The findings of this study suggest that among Latvians in Germany, language or code alternation tend to occur in informal interactional context, as it provides speakers with more expression possibilities. Code-switching, on the one hand, is employed as a tool to facilitate smoother communication in an informal multilingual environment and, on the other, often indicates speakers' good knowledge of languages in use.

Keywords: diaspora; code-switching; code-mixing; translanguaging; language attitudes; multilingualism.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)